

De polis, de politicus, en de Spelen

De politieke rol van de Olympische Spelen tijdens de Peloponnesische Oorlog

Elbert van Wijk

Transnationale evenementen zoals de Olympische Spelen hebben tegenwoordig veelal een sterke politieke en nationalistische dimensie, ondanks het feit dat het vaak voorgesteld wordt als een symbool voor apolitieke internationale vriendschap en samenwerking. Dit imago is gebaseerd op de visie van de negentiende-eeuwse architecten van de moderne Spelen, die de oude Spelen door een roze bril bekeken en daarin een ideaal zagen van sport omwille van de sport, zonder politieke ondertonen.¹ Een nadere blik op de oude Spelen verraaft echter al gauw dat ook de Griekse Spelen nauw betrokken waren bij de politiek van hun tijd. Als Panhelleens evenement bij uitstek was het een belangrijk propagandaplatform voor zowel de Griekse *poleis* als de individuele politicus. Het sportevenement had ook toen al een belangrijke functie binnen de politiek.²

In dit artikel zal ik nader ingaan op de vraag hoe de oude Spelen de politiek beïnvloedden en hoe zij op hun beurt beïnvloed werden door externe, politieke factoren. Daartoe zal ik dit vraagstuk benaderen vanuit twee verschillende perspectieven: dat van de Griekse *polis* en dat van de individuele politicus. Hierbij zal ik het tijdvak van mijn onderzoek beperken tot alleen de Peloponnesische Oorlog (431-404 v.Chr.). Meer specifiek zal ik ingaan op de Vrede van Nicias (421-415 v.Chr.), een kort interbellum binnen de Peloponnesische Oorlog waarin de Spelen een bijzonder belangrijke rol vervulden. De twee maal dat de Olympische Spelen binnen deze periode gehouden werd, zou een belangrijke invloed blijken te hebben op het verloop van de tweede helft van de oorlog en op het leven van de politici die hierbij betrokken waren.

De Peloponnesische Oorlog was het gevolg van een groeiende rivaliteit tussen Sparta en Athene in de vijfde eeuw. In de nasleep van de Perzische Oorlogen aan het begin van die eeuw, groeide Athene uit tot het hart van een imperium, de zogenaamde Delische Bond, bestaande uit *poleis* die aan haar ondergeschikt waren. Sparta, van oudsher de machtigste Griekse polis, zag deze ontwikkeling met lede ogen aan. De Atheense expansie leidde dan ook tot weerstand van de Peloponnesische Bond, een rivaalalliantie onder leiding van Sparta. In 431 v.Chr. brak er, na decennia van kleine conflicten, oorlog tussen de twee grootmachten uit. In 421 v.Chr., na tien jaar vruchteloze strijd, werd er uiteindelijk vrede gesloten: de Vrede van Nicias.³

De Spelen en de polis: de uitsluiting van Sparta in 420

De Vrede van Nicias luidde echter geen werkelijke vrede in. De machtsstrijd zette zich in deze periode voort in de vorm van een propagandaoorlog, die door historicus David

Gribble werd omschreven als een ‘Cold War’.⁴ Beide grootmachten realiseerden zich dat de sleutel tot hegemonie binnen een politiek gefragmenteerd Griekenland lag in de uitbreiding van hun eigen invloedssfeer, zo mogelijk ten koste van de allianties van de vijand. De Olympische Spelen was een van de belangrijkste ‘internationale’ evenementen voor het lappendeken van Griekse staten.⁵ Het diende ook als een belangrijk diplomatiek en politiek platform en speelde zodoende een significante rol in de propaganda, beeldvorming en competitie tussen de Griekse *poleis*. Succes in de Spelen was een manier voor *poleis* om hun militaire macht tentoon te spreiden. Het militaristische thema van de Spelen komt duidelijk naar voren in de Olympische evenementen: onder andere *pankration*, een zeer bloederige Griekse vechtsport, maar ook speerwerpen en wagenrennen. De Spelen waren dus niet alleen een competitie tussen individuele atleten, maar ook tussen de *poleis* die ze vertegenwoordigden.⁶

De Spelen van 420 v. Chr. waren een duidelijk voorbeeld van de politiek waarmee de Spelen gepaard gingen. Uit het werk van de Atheense geschiedschrijver Thucydides weten wij dat Sparta dit jaar uitgesloten werd van deelname aan de Spelen door de inwoners van Elis, een polis ten noorden van Sparta. Op het gebied van deze stadsstaat stond het heiligdom van Olympia en zodoende was Elis verantwoordelijk voor de organisatie van de Spelen.⁷ De Eleërs beweerden dat de Spartanen de *ekecheiria* (de heilige Olympische Wapenstilstand) verbroken zouden hebben. De Spartanen betwistten dit, maar zij werden door Elis genegeerd. Een hardhandige Spartaanse reactie leek onvermijdelijk: Thucydides vermeldt dat de sfeer angstig en gespannen was in Olympia dat jaar.⁸ De historicus Simon Hornblower beschrijft dit als ‘one of the most tense and dramatic moments in the history of the ancient Greek Olympic Games’.⁹ Tot verbazing van velen, bleef een Spartaanse reactie op deze vernedering uit.

De ware significantie van deze gebeurtenis wordt pas duidelijk als wij de bredere politieke context van Elis’ handelen en het gebrek van een Spartaanse reactie in overweging nemen. Elis, voorheen een bondgenoot van Sparta, was in deze periode namelijk verwickeld geraakt in een grensgeschil met haar machtige zuiderburen, wat de neutraliteit van de Eleïsche beslissing meteen al in twijfel trekt. Er zijn zelfs aanwijzingen dat Sparta de wapenstilstand helemaal niet verbroken had en dat daarom de uitsluiting onterecht was.¹⁰ Normaliter had deze kleine polis de Spartanen nooit zo openlijk kunnen tartten: vanwaar dan toch deze plotselinge openbare opstandigheid?

Het antwoord op deze vraag vinden wij in een alliantie die de Eleërs niet lang daarvoor gesloten hadden met Athene en enkele andere *poleis*, die dat jaar een forse legermacht in Olympia stationeerden. Deze alliantie suggereert dat de uitsluiting niet slechts deel uitmaakte van een lokaal conflict tussen de twee *poleis*, maar dat ze begrepen moet worden binnen de context van de Peloponnesische Oorlog. Een Spartaanse aanval op Elis zou nu immers niet alleen gelijkstaan aan een breuk van de *ekecheiria*, maar ook van de Vrede van Nicias, en door de aanwezigheid van een leger van de Atheense bondgenoten te Olympia zou de overwinning niet gemakkelijk zijn.¹¹ Dit plaatste Sparta in een positie waarin een represaille richting de Eleërs onwenselijk was, wat tot gevolg had dat Sparta geen krachtig antwoord kon bieden.¹²

Zich bij Elis’ actie neerleggen bleek echter ook geen ideale handelswijze. Al eerder genoemd is het feit dat de Spelen een belangrijke plaats innam binnen de Griekse wereld;

Sparta's uitsluiting en afwezigheid van de Spelen was dus een publieke vernedering in de ogen van vrijwel heel Griekenland. Dit was een tactische zet van de Delische Bond ten koste van Sparta's imago. De repercussies hiervan lieten niet lang op zich wachten. De vernedering rond de Spelen droeg bij aan een publieke perceptie van Spartaanse zwakte die dat jaar en de daarop volgende jaren zou leiden tot een verzwakking van Sparta's leiderspositie binnen de Peloponnesische Bond. Er stond tijdelijk een flinke druk op de cohesie van de Bond, met name op Sparta's allianties met onder andere Corinthe en Thebe, twee van haar machtigste bondgenoten, die zich in deze periode onafhankelijker opstelden ten opzichte van Sparta. Corinthe ging zelfs bijna over naar de Atheense zijde, wat waarschijnlijk fataal zou zijn geweest voor de Spartanen.¹³

De Spelen als machtsmiddel voor politici

Tot nu toe heb ik voornamelijk de invloed van de Spelen in de relaties tussen de Griekse poleis nader toelicht. Maar, zo zal ik in deze paragraaf betogen, ook individuele politici gebruikten de Spelen voor hun persoonlijke doeleinden. Een van de evenementen van de Spelen leende zich hier in het bijzonder erg goed voor: het wagenrennen. Contra-intuïtief genoeg was het namelijk de eigenaar van de strijdswagen, en niet de wagenmenner, die bij winst het merendeel van de lof won in het oude Griekenland. Derhalve kon eenieder die genoeg geld had voor het inzetten van een strijdswagen in zijn naam kans maken op Olympische glorie. Het was een voor de hand liggende, effectieve en gebruikelijke strategie voor welgestelde politici om op deze manier politieke prestige te winnen.¹⁴

Ook bij de Spelen van 420 v. Chr. is dit terug te zien. Want hoewel het besluit van het Spartaanse leiderschap was om niet te reageren op de Eleïsche provocatie, betekende dat niet dat iedere individuele Spartaan zich daarbij neer zou leggen. Lichas, een oudere Spartaanse politicus, besloot om zijn strijdswagen in naam van Thebe mee te laten doen, zonder dat men doorhad dat hij het was, en zo wist hij de eerste plaats te behalen. Zodra zijn ware identiteit echter werd onthuld, onderging hij een publiekelijk aftuiging en werd hij uit Olympia verdreven. Deze actie, ondanks zijn afstraffing in Olympia, bevorderde zijn reputatie in Sparta significant binnen de Spartaanse politiek. Ook hielp het om de reputatie van Sparta binnen de Griekse wereld enigszins te redden, hoewel het niet genoeg zou blijken om een crisis te voorkomen.¹⁵

Een invloedrijker incident zou vier jaar later plaatsvinden, rond de Spelen van 416 v. Chr.. In deze periode was er in Athene een machtsstrijd gaande tussen Alcibiades, een jonge en ambitieuze politicus, en de oude en invloedrijke Nicias, die enkele jaren tevoren de vrede met de Spartanen had gesloten. In het democratische Athene betekende deze strijd dat beide partijen koste wat kost de volksvergadering voor zich moesten weten te winnen, dus begonnen beide politici een *public relations*-campagne om de publieke opinie naar hun hand te zetten. Nicias deed dit op de traditionele manier, door middel van het investeren in publieke werken genaamd liturgieën.¹⁶ Alcibiades wilde zich echter hiertegen afzetten en hij keerde zich daartoe tot de Spelen. Met de hulp van zijn politieke achterban wist hij genoeg geld te vergaren om maar liefst zeven

Buste van Alcibiades

Bron: Wikipedia

wagens (een kwart van alle wagens die meededen dat jaar; een ongeken- de hoeveelheid¹⁷) in zijn naam mee te laten doen bij het wagenrennen in 416 v. Chr. Dit was een evenement met significante symbolische waarde: de Spartanen hadden dit evenement namelijk decennia lang gedomineerd.¹⁸ Ook investeerde hij een forse som geld in onder andere wijn, voedsel en offers die deel uitmaakten van de feestelijkheden waarmee de Spelen gepaard gingen. Het resultaat was een ongeëvenaard succes: Alcibiades won niet alleen de eerste, maar ook de tweede en vierde plaats bij het wagenrennen. Van nu af aan was hij de dominante figuur in de Atheense politiek. Zijn overwinning maakte hem niet alleen immens populair, maar het diende ook als propaganda voor Athene als polis.¹⁹

Het jaar daarop maakte Alcibiades uitvoerig gebruik van zijn status als Olympisch kampioen in het debat rond de expeditie naar Sicilië:

‘Er was een tijd dat de Grieken dachten dat onze stad geruïneerd was door de oorlog, maar zij zijn haar juist hoger komen te waarderen dankzij het schitterende vertoon dat ik leverde tijdens de Olympische Spelen als haar vertegenwoordiger, waarbij ik zeven wagens mee liet doen (meer dan ooit tevoren) en de eerste, tweede en vierde plaats behaalde, en er op toe zag dat alles voorbereid was op een manier die mijn overwinning waardig was. Het is gebruikelijk dat dergelijke zaken eer brengen en deze gebeurtenis moet een indruk hebben gewekt van macht.’²⁰

Mede hierdoor wist hij de oppositie onder leiding van Nicias te verslaan in het debat en werd Alcibiades benoemd als een van de generaals van de expeditie. Maar zijn prestige bleek een tweesnijdend zwaard te zijn en in zijn afwezigheid overtuigden zijn tegenstanders de volksvergadering hem terug te roepen naar Athene, waar hij verbannen werd, omdat men vreesde dat hij zijn populariteit zou gebruiken om de democratie af te schaffen en tiran van Athene te worden.²¹ In zijn afwezigheid liep de expeditie uit op een catastrofe voor Athene: een groot deel van haar hoplietenleger en vloot kwamen hier aan hun einde en de moraal van de Atheners zou nooit meer herstellen. Andere poleis keerden zich vanaf dit moment steeds meer tot de nieuwe winnende partij, de Spartanen, die niet lang daarna een verbond sloten met de Perzen. Met hun hulp bouwden de Spartanen een vloot die de Atheense uiteindelijk wist te verslaan. Zo capituleerde Athene uiteindelijk in 404 v. Chr.²²

Conclusie

De Vrede van Nicias was een turbulente periode, waarin de strijd tussen Athene en Sparta zich voortzette in de vorm van een ‘koude oorlog’ (door Thucydides een *ὑπόπιω ἀνοκωχίη* genoemd, een ‘ongemakkelijke wapenstilstand’); een precair spel van beeldvorming, intimidatie en diplomatie, waarin de Olympische spelen een belangrijke plaats innam. Zowel de poleis als politici probeerden de Spelen aan te wenden voor hun eigen doeleinden, soms met dramatische gevolgen. Atheens-Eleïsche manipulatie van de Spel-

en in 420 v. Chr. leidde tot een crisis binnen de Peloponnesische Bond en zette zich voort in 416 v. Chr. met de triomf van Alcibiades, die desondanks toch een bijdrage zou leveren aan de val van Athene. Ook andere politici, zoals Lichas, erkenden deze mogelijkheden en gebruikten de Spelen evengoed om financieel kapitaal om te zetten in politiek kapitaal.

Mogelijk was deze politieke dimensie van de Spelen, in hun rol als Panhelleense competitie bij uitstek in een tijd van conflict in de gefragmenteerde Griekse wereld, zelfs vrijwel onvermijdelijk. In ieder geval is duidelijk gebleken dat de visie van de moderne organisatoren van de Spelen, waarin het een apolitiek sportevenement was, ver van de werkelijkheid verwijderd is. Toen, evenzeer als nu, hadden de Spelen een plaats in het politieke landschap en kon er via dit evenement grote invloed worden uitgeoefend.

Elbert van Wijk is een eerstejaars student Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is voornamelijk geïnteresseerd in de vroege middeleeuwen en in de politiek en cultuur van het oude Griekenland.

Noten

- ¹ Bruce Kidd, ‘The Myth of the Ancient Games’, in: *Sport in Society* 16 (2013) 416-417.
- ² Ibid., 417-424.
- ³ L. de Blois en R.J. van der Spek, *Een kennismaking met de oude wereld* (6e ed.; Bussum 2001) 98-100, 106; P.J. Rhodes, ‘Ancient Athens: democracy and empire’, in: *European Review of History: Revue européenne d’histoire* 16 (2008) 201-215.
- ⁴ David Gribble, ‘Alcibiades at the Olympics: Performance, Politics and Civic Ideology’, in: *The Classical Quarterly* 62 (2012) 45.
- ⁵ Nigel Crowther, ‘Sports, nationalism and peace in ancient Greece’, in: *Peace Review: a journal of social justice* 11 (1999) 585-589.
- ⁶ Douglas W. Allen en Vera Lantinova, ‘The ancient olympics as a signal of city-state strength’, in: *Economics of Governance* 14 (2013) 23-44.
- ⁷ Thuc. 5.49. Er bestaat overigens enige onduidelijkheid over de duur van deze uitsluiting. In zijn artikel ‘Thucydides,

Xenophon and Lichas’ beredeneert Hornblower overtuigend dat de uitsluiting hoogstwaarschijnlijk alleen voor de Spelen van 420 gold, maar er zijn ook historici die menen dat de uitsluitingen de hele periode van 420 tot 400 zou hebben betroffen. Zie: Simon Hornblower, ‘Thucydides, Xenophon and Lichas: Were the Spartans excluded from the Olympic Games from 420 to 400 B.C.?’, in: *Phoenix* 54 (2000) 221-223.

⁸ Thuc. 5.50.3-4.

⁹ Simon Hornblower, ‘Thucydides, Xenophon and Lichas’, 212.

¹⁰ James Roy, ‘Thucydides 5.49.1—50.4: the Quarrel between Elis and Sparta in 420 B.C., and Elis’ Exploitation of Olympia’, in: *Klio* 80 (1998) 360-368.

¹¹ Twintig jaar later, na de capitulatie van Athene, zouden de Spartanen de uitsluiting van de Spelen en de mishandeling van een Spartaan (waar ik later nog op terug zal komen) in Olympia dit jaar nog noemen als twee van drie *casus belli* om het nu weerloze Elis binnen te vallen. Het is duidelijk dat zij dit niet licht opvatten. Zie: Simon Hornblower, ‘Thucydides,